

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ВОЛИНИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ (кінець XIX ст.–1914 р.)

А. РАЦІЛЕВИЧ

Київський національний лінгвістичний університет

Від початку XX ст. українська інтелігенція зміцнює свої позиції як провідник українського національного руху, її діяльність тісно пов'язується з процесом національного відродження в Україні.

Серед праць, у яких тою чи іншою мірою зверталася увага на місце і роль інтелігенції в процесі національного відродження, можна виділити узагальнюючу працю «Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.)»¹ та публікації Г. Касьянова². Культурно-просвітні аспекти діяльності інтелігенції на Волині протягом 1900–1914 рр. проаналізовані у дослідженні І. Оксенчука, О. Соловйова³. Епізодичні згадки про українську інтелігенцію м. Житомира на початку XX століття подає Б. Лаврівський у статті про українське суспільне життя міста⁴. Дисертаційне дослідження Т. Лободи аналізує громадсько-політичну діяльність чільного представника української інтелігенції на Волині – В. Кравченка⁵. Спогади про діяльність В. Кравченка містяться в праці Є. Чикаленка⁶. Внесок М. Левицького в процес національно-культурного відродження на Волині розкривається в збірці спогадів В. Левицького та Д. Дорошенка⁷. Участь польської шляхти з Волині в українському русі висвітлив Д. Дорошенко⁸. Суспільно-політичну діяльність Дмитра Марковича на Волині розкриває Б. Денисюк⁹.

Однак цим публікаціям бракує чіткого відображення участі інтелігенції в національному русі на Волині. В них відсутній також аналіз динаміки процесу входження інтелігенції волинського регіону в український національний рух, що ускладнює науковий показ складових цього явища. Метою пропонованої статті є спроба проаналізувати фактори впливу інтелігенції Волині на національне відродження, вивчення процесу політизації українського інтелігентського середовища Волині. Одночасно автор намагався розглянути діяльність чільних представників інтелігенції в цьому процесі, з'ясувати їх особистий внесок в утвердження позицій українства в регіоні.

Національна свідомість української інтелігенції на межі XIX–XX ст. спиралася на національно-культурну основу, створену й збережену попередніми поколіннями. За своїм складом вона була неоднорідною, в її середовищі були як особи шляхетського стану, так і міщани, вихідці із селянського середовища. На Волині останні, потрапивши до міст, значною мірою зберігали національну ідентичність і, не зрусифікувавшись, виступили сполучною ланкою між сільським населенням та верхами українського національного руху¹⁰.

До кінця XIX ст. в українському русі переважав культурницький напрям¹¹, який суттєво впливав на процес формування інтелігенції нової генерації.

Від 1879 р. в адміністративному центрі Волинської губернії м. Житомирі видавалася газета «Волянсь», де, як зазначає Б. Лаврівський, «освітлювалися й українські справи й де співпрацювали українці»¹². В 1896 р. «Волянсь» вмістила

«Лист до волинської інтелігенції» етнографа М. Коробки, у якому він, посилаючись на приклад Галичини, висловлював сподівання, що волинська інтелігенція залучиться до вивчення рідного краю. На цю ідею відгукнулася низка представників волинської інтелігенції. Уже 1900 р. було засноване товариство дослідників Волині, яке об'єднало відомих краєзнавців – В. Кравченка, П. Тутковського, Я. Яроцького (коло наукових інтересів – історія та археологія), О. Фотинського, С. Гамченка, Ф. Закусила, В. Боровикова, М. Корчинського, М. Белоніна¹³, для яких, як зазначає Б. Лаврівський, – «волинське минуле» було «українським минулим»¹⁴. З перших днів свого існування товариство розгорнуло активну наукову діяльність.

Вже з початком ХХ ст. можна констатувати значне посилення інтересу до проблем національного відродження в українському інтелігентському середовищі Волині. У січні 1901 р. з приводу 30-річного ювілею літературної діяльності Олени Пчілки українська інтелігенція Житомира визнала за свій моральний обов'язок «відгукнутися на ювілей своєї письменниці, надіславши їй вітальну телеграму» такого змісту: «Житомирці щиро вітають тридцятилітнім ювілеєм невтомної праці на полі рідної літератури свою дорогу краю Олену Пчілку, бажаючи їй ще многа й многа літа працювати на користь рідного народу»¹⁵. У 1902 р. активізує свою лекторську діяльність учений-історик Орест Фотинський, прочитаний ним курс публічних лекцій «З історії українського козацтва» викликали велике зацікавлення у житомирян¹⁶. О. Фотинський був помітною постаттю українського суспільного життя на Волині. Він плідно займався науково-дослідницькою роботою (був членом товариства дослідників Волині, досліджував козацьке минуле краю), був завідувачем церковним давньосховищем, що згодом, за його сприяння, перетворився на архів Волинської губернії.

Революційні події 1905–1907 рр. зумовили виведення інтелігенції на новий етап суспільно-політичної діяльності. Українське інтелектуальне середовище регіону позбувається первісного українофільства, зростає активність інтелігенції в політичному житті, з'являються лідери – керманічі українства в краю.

Потрібно зазначити, що в українському русі брали участь представники всіх суспільних верств – селянства, робітництва, буржуазії, шляхти, інтелігенції та ін. Звісно, що представники кожної соціальної групи намагалися «вкласти свій зміст у його характер і цілі»¹⁷.

Помітну роль у національному русі на Волині відіграли вихідці зі шляхетського стану. Серед них можна виділити Модеста Пилиповича Левицького (1866–1932) – нащадка давнього шляхетського роду – графів Рогуля-Левицьких, який свідомо зрікся графського титулу¹⁸. Його діяльність на Волині було значним внеском у справу пробудження національної свідомості серед місцевої інтелігенції.

У першій декаді ХХ ст. М. Левицький працював залізничним лікарем м. Ковеля та м. Радзивилова. Він тісно контактував із родиною Косачів і, як згадує син Модеста Пилиповича – Віктор Левицький – «великий вплив на батька, як майбутнього письменника, мала Олена Петрівна Косач (Олена Пчілка) та донька Косачів Лариса (Леся Українка)»¹⁹. В літературі та в суспільно-політичному житті Модест Пилипович виявив себе «як справжній «народник» з традицією ще давніх

«хлопоманів»²⁰. Він неодноразово друкувався у виданнях київської «Просвіти», у львівських видавництвах²¹. Його літературні праці були добре відомі учнівському загалу, зокрема в 1909 р. жандарми виявили у гімназистів м. Луцька низку українських видань, серед яких були й твори Модеста Пилиповича²².

У Радзивиліві М. Левицький створює таємний український гурток, активними членами якого були земські лікарі – П. Шепченко, Ю. Кримчківська, митник Ф. Нікітченко, телеграфіст Д. Отченаш та ін. Через гурток передплачувалася українська газета «Рада» (деякий час М.П. Левицький був співробітником цього часопису), влаштовувалися театральні вистави українською мовою, відзначалися шевченківські дні та збиралися кошти на будівництво пам'ятника Т.Г. Шевченка²³. Як згадує Д. Дорошенко, Модест Пилипович та члени гуртка, особливо Дмитро Отченаш, займалися перевезенням українських видань зі Львова, розповсюдженням української літератури і «взагалі української національної пропаганди»²⁴. Наприкінці 1911 р. Левицький сприяв розповсюдженню українського календаря на 1912 рік, де містилися його вірші²⁵. У Бродах М. Левицький, Д. Отченаш були серед ініціаторів заснування місцевого т-ва «Просвіта»²⁶.

Під час виборчої кампанії до 4-ої Державної Думи М. Левицький активізує власну діяльність у лобюванні політичних інтересів українства краю. В листі від 29. XII. 1911 р. до Д. Марковича він повідомляє про своє бажання бути кандидатом у Думу від Кременця²⁷. Активна участь М. Левицького в національному русі привернула увагу Волинського губернського жандармського управління (далі ВГЖУ), яке в повідомленні від 23 квітня 1911 р. визнало його як запеклого українофіла, що «ведет сношение с заграницей»²⁸. 17 лютого 1912 р. жандарми вчинили обшук у М. Левицького та інших членів українського гуртка Радзивилова. Після кампанії боротьби російської влади проти «мазепинщини» на Волині у 1912 р. він був змушений залишити Волинський край на тривалий час.

Відомий український письменник, шляхтич, Дмитро Васильович Маркович (1848–1920) у часи свого перебування на Волині (мешкав у с. Михалківці Острозького повіту з поч. ХХ ст. – 1915 р.) став відомим діячем національного руху в краю. Від квітня 1905 р. Д.В. Маркович фігурує в списках кандидатів від Волинської губернії на з'їзд партії Народної Свободи конституційних демократів. Дещо пізніше Д. Маркович стає представником цієї партії на Волині. Ще з 80–90-х рр. ХІХ ст. він підтримував дружні стосунки з народовольцями, співпрацював з «Громадою» в 1890–1900-х рр.²⁹ За суспільно-політичними поглядами Д. Маркович належав до тієї когорти діячів українського руху Волині, на яких багато в чому вплинула народницька ідеологія. Він підтримував зв'язки також із деякими членами «Товариства українських поступовців» (ТУП). Програмові засади цієї організації імпонували Д. Марковичу, проте невідомо, чи був він членом ТУПу³⁰. У час виборів до 4-ої Державної Думи, як і на виборах до земських установ, Д. Маркович проводив активну агітаційну кампанію. Він намагався зорганізувати волинських інтелігентів, прихильних до українського руху, об'єднати зусилля українських кандидатів задля вироблення відповідної тактики ведення передвиборчої кампанії. Останнє зумовлювалося політичними настроями прихильників національного відродження, які керувалися тим, що значна перевага, особливо в сільській місцевості, належала «Союзу русского народа»³¹.

Д. Маркович налагоджував зв'язки з місцевою інтелігенцією – лікарями, учителями, земськими діячами, духовенством. Разом з однодумцями він енергійно боровся за поширення кооперації, став одним із перших організаторів кооперативного руху в Україні початку ХХ ст. Його «мистецтву кооперації навчалися представники усієї Волині, приїжджали селяни та прогресивно мисляча інтелігенція переймати досвід, як засновувати кооперативну працю на селі за «михалківським зразком» – зазначає дослідник життєвого та творчого шляху Д. Марковича Б. Денисюк³². Д. Маркович заснував у с. Михалківцях Острозького повіту в 1911 р. «Центральний Союз установ дрібного кредиту Волинської губернії», через що відомий українофоб-цензор С. Щоголев зауважив: «близкое соприкосновение ... г. Марковича с кооперативами Волини не может представляться желательным, ибо оно равнозначает с пропагандой идей украинской партии и с борьбой против русской культуры»³³.

Розповсюдження української політичної літератури, активна дальність у поширенні національної свідомості, переважно серед сільського населення, привернуло увагу до особи Д. Марковича ВГЖУ. В 1912 р. після проведеного обшуку його звинувачують за статтями Карного кодексу й віддають до суду³⁴. І лише завдяки заступництву своїх впливових однодумців він був звільнений «на поруки»³⁵.

Значний інтерес викликає діяльність на Волині В'ячеслава Липинського (1882–1931) – шляхтича за своєю становою приналежністю, історика, згодом ідеолога українського консервативно-монархічного руху. У період навчання в житомирській гімназії викладачем історії у В. Липинського був Я. Яроцький, як вище зазначено, відомий волинський краєзнавець, член товариства дослідників Волині. Він відіграв не останню роль у процесі становлення Липинського як українського патріота. Коли В. Липинський на час літнього відпочинку перебував у с. Затурці – родовому маєтку на Волині, він не припиняв студіювання історії України³⁶. Зведення пам'ятника полеглим козакам під Берестечком у 1651 р. та намагання чорносотенців використати це в своїх політичних інтересах не лишилися осторонь уваги В. Липинського. У листі до Бориса Грінченка від 9. IX. 1908 р. він писав: «як, певне, знаєте, наші волинські чорносотенці задумали ширити серед народу, *Sui generis* національну свідомість і почали з берестецької битви, тобто з живих ще у нас досі традицій. Чи не вважали-б Ви потрібним, щоб з боку українців ця важна в історії подія була представлена в окремій брошурці (п[ід] заг[оловком], напр., «Берестечко») і чи, на Вашу думку, таку брошуру захотіла [-б], і могла-б видати «Просвіта». Коли так, тоді я з великою охотою взявся би таку брошуру написати...»³⁷

У лютому 1909 р. за ініціативою В. Липинського в Києві відбувся з'їзд польської інтелігенції із Правобережної України, прихильної до українського національного руху. Вони «проголосили себе «українцями польської культури», і всі дебати проводилися мовою українською» – згадує Д. Дорошенко³⁸. На з'їзді було ухвалено рішення підтримувати українські домагання в культурно-просвітній сфері. Поставлено завдання працювати над піднесенням національно-культурного рівня насамперед селянства з тим, щоб останнє побачило у шляхті-землевласниках союзника в суспільному житті. Серед учасників з'їзду були й представники волинської шляхти, зокрема Антоній Станевич з Луцька, графи Грохольські, що мали маєтності в краю, та ін.³⁹

Після з'їзду було започатковано видавництво спеціального часопису польською мовою «Przegląd Krajowy» із метою поглиблення й поширення ідеї співпраці польської шляхти та інтелігенції в Україні з українським національним рухом⁴⁰ у дусі прийнятих з'їздом ухвал. Ця акція стала початком ініціативи В. Липинського, спрямованої на те, щоб представники колись полонізованої шляхти в Україні перейняли ідеями українського руху і перейшли в український національний табір. І, як зазначає Д. Дорошенко, за тогочасних обставин залучення до українського руху низки «високо культурних, активних людей було для нас великою моральною допомогою»⁴¹.

Оглядаючи участь В. Липинського в тогочасному суспільному житті, доцільно зазначити, що від 1911 р. волинська жандармерія цікавилася його діяльністю на Волині, шукаючи в ній «мазепинства», про що свідчить жандармське листування⁴².

Постать барона Федора Рудольфовича Штейнгеля (1870–1946), власника маєтку у Городку на Рівненщині, була добре відома серед учасників українського руху. Так, під час подорожі по Волині (літо 1911 р.) Дмитро Дорошенко завітав до барона відвідати заснований останнім Волинський археологічно-історичний музей, яким керував український вчений та громадський діяч М. Біляшівський⁴³. Д. Дорошенко згадував, що Ф. Штейнгель «приймав жваву участь в українському житті, був членом ТУПу, товаришем голови Українського Наукового Товариства в Києві, підтримував український театр, в Думі належав до української парламентської фракції»⁴⁴. Є. Чикаленко, згадуючи про громадську діяльність Ф. Штейнгеля, зазначав, що останній «раз у раз стояв за вживання української мови серед українців»⁴⁵. Він приділяв значну увагу розвитку освіти, культури та духовному зростанню жителів навколишньої місцевості, побудував на свій кошт школу на сім класів, кооперативну читальню для селян⁴⁶. Прихильником українського руху був у студентські роки і син Ф. Штейнгеля – Борис, член української громади Київського політехнічного інституту⁴⁷.

Підсумовуючи огляд діяльності осіб шляхетського стану, можна констатувати, що певна його частина стояла на позиціях народництва і свідомо не зважала на своє соціальне походження. Проте інша частина представників шляхетства Волині, навпаки, залишалась свідомою своєї соціальної приналежності і намагалася, за слушною думкою Д. Дорошенка, активно впливати, відповідно до своїх переконань, на «політично-національний бік української справи»⁴⁸.

Представники різночинного прошарку інтелігенції, в основному із службовців, сповідували переважно народницьке світобачення або соціалістичне. Чільним представником цієї когорти був Масюкевич Всеволод Онуфрійович – відомий житомирський просвітянин, діяч Волинської Земської Управи, член УСДРП. Він склав український календар на 1912 р., 1911-го року започаткував видання дитячого україномовного журналу «Струмок» в Житомирі⁴⁹, активно збирав книги до бібліотеки «Просвіти»⁵⁰.

Значну увагу Масюкевич приділяв проблемам розвитку шкільної освіти на Волині. Він підпорядковував сільські бібліотечки завданням поширення освіти українською мовою, що було одним із напрямків діяльності «таємної спілки вчителів»⁵¹. За його ініціативою делегати від Волині взяли участь у Московському Просвітньому Шкільному З'їзді⁵². Зрештою, можна констатувати, що агітаційна

діяльність та домагання в справі національної освіти В. Масюкевича та решти просвітян не лишилася не помітною. Так, в одному із сіл Дубненського повіту місцеві селяни, зібравшись на волосне зібрання, вирішили перетворити церковну школу в народну, з українською мовою викладання. Цей крок мав продовження на повітовому з'їзді в Дубно і, як зазначається в «Раді», набрав свою вагомість з огляду на те, що «Дубненський повіт з Почаївською Лаврою є головним осередком «союза русского народа» на Волині»⁵³.

Учнем В. Масюкевича був український письменник Клим Лаврентійович Поліщук (псевдонім – Лаврінович Клим). Мешкаючи в Житомирі, він працював у Волинській губернській земській управі, був членом «Просвіти», а також займався культурно-просвітницькою діяльністю, записував легенди, пісні, перекази та інші зразки фольклору⁵⁴. Друкувався він на сторінках «Раді», «Маяка», «Рідного краю», «Світових зірниць» та ін. У його творчості завжди панував дух українства. Про діяльність інтелігенції на Волині він, зокрема, зазначив: «Будучи українським журналістом і знаючи частково українське життя, можу показати, що українці – як інтелігенція, так і народ» – переслідують одну мету – вживати «народну мову в народних школах, видання газет та корисних книг із різних галузей знань, як-от – історія, агрономія, природничі науки, художня література (з метою дати якомога більше освіченості народу)» і щоб «корисні народу книги та газети» могли «сприяти українському національному самоусвідомленню»⁵⁵.

У червні 1909 р. до Житомира для служби у Волинському земстві прибув член Виконавчого Центрального Комітету УСДРП м. Полтави Василь Кошовий із Києва. Він додав ефективності діям УСДРП на Волині та сприяв українофільській діяльності Волинського земства. В. Кошовий налагоджував зв'язки місцевих земців із київськими українофілами, активізував діяльність місцевої української громади, займався збором відомостей про перебіг Столипінської аграрної реформи з тим, щоб видати для селян спеціальний економічний словник⁵⁶. Разом з Кошовим у Волинському земстві з 1909 р. працював Аркадій Кучерявенко – відомий діяч УСДРП. Є. Чикаленко зазначав, що останній належав до тієї когорти інтелігенції, яка «майже скрізь приймала гарячу участь в кооперації і зробила з неї один з найуспішніших засобів пролиття національної свідомості в народні маси, що й відіграло таку важливу роль на Україні під час революції 1917 року»⁵⁷.

Літературознавець Микола Дмитрович Гладкий ще зі студентських років був членом харківської «Громади студентів українців», де й залучився до УСДРП. У Житомирі він став активним членом «Просвіти», працював в етнографічній секції Товариства Дослідників Волині⁵⁸. У 1911 р. разом із В. Масюкевичем, Я. Савченком, Климом Поліщуком став одним із засновників українського часопису «Струмок». Брав також участь у видавництві «Українського календаря на 1912 рік», де містилися замітки представників української інтелігенції Житомира про поточне громадсько-культурне життя в Україні⁵⁹. Як член Житомирської «Просвіти» та літературознавець працював над створенням підручника української мови, написав передмову до першого й другого тому етнографічних матеріалів В.Г. Кравченка⁶⁰.

Прояви національної самосвідомості серед учительської інтелігенції були помітні у різних куточках Волині. У Луцькій гімназії існував нелегальний

український гурток, одним із його керманічів був М. Черкавський⁶¹, відомий державний діяч на Волині доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. З гуртка свідомим українцем вийшов Валер'ян Поліщук – український письменник. Учитель м. Турійськ Ковельського повіту С. Остапенко пропагував ідеї української радикальної партії⁶².

Контакти волинських активістів українського руху з його adeptами в інших українських землях сприяли ширшому розповсюдженню ідеології УСДРП серед волинської інтелігенції. Представниками цієї партії на 1912 р. у Волинській губернії було охоплено всі сфери діяльності інтелігенції. За визначенням жандармів, переважна більшість діячів українського руху на Волині мала приналежність до УСДРП⁶³. Зокрема зв'язок волинських діячів із полтавською організацією УСДРП мав постійний характер, що сприяло органічному входженню українського політичного життя Волині в загальноукраїнський політичний рух. Так, полтавчанин Р. Ренінг, активний учасник багатьох масових заходів УСДРП, обіймав посаду в губернській земській управі. Коло його знайомих складалося з відомих діячів українського руху: В. Кошового, Я. Савченка-Більського, В. Масюкевича, А. Кучерявенка. Разом з Борисом Миколайовичем Мартосом, вони взяли активну участь у виборах до третьої та четвертої Державної Думи⁶⁴. Активну участь у національному русі на Волині брав В.Г. Боровик – один з організаторів «Братства Тарасівців», член житомирської «Просвіти», поет, перекладач та громадський діяч.

Одним з найбільш дієвих учасників українського національного руху на Волині був Василь Григорович Кравченко (1862–1945), за походженням козак-запорожець⁶⁵. Він став свідомим українцем, ще навчаючись в Одеській військовій школі, і в цей же період почав друкувати свої белетристичні твори⁶⁶. Під час військової служби В. Кравченко розпочав дослідницьку етнографічну працю, налагодив зв'язки з відомими українськими діячами. Б. Грінченком, В. Антоновичем, М. Грушевським, Ф. Вовком, Є. Чикаленком, М. Лисенком, М. Коцюбинським, його праці друкувалися в «Етнографических материалах» Б. Грінченка. З 1892–1909 рр. співпрацював із НТШ.

Літературні твори В. Кравченко друкував під псевдонімом «Корсак–Могильний»⁶⁷. Вони виходили разом із його науковими працями на шпальтах часописів «Буковина», «Поступ», «Зоря», «Діло», «Літературно-науковий вісник», «Громадська думка», «Рада», «Маяк», «Світло»⁶⁸.

У 1898–1915 рр. В. Кравченко мешкав у Житомирі, працюючи на посаді старшого помічника наглядача Першого округу Волинського губернського акцизного управління. З моменту створення товариства дослідників Волині стає його членом, працюючи в секціях етнографії й економіки. Він засновує в місті кооператив «Споживче товариство», а з 1909 р. під його егідою функціонує «Товариство самодопомоги»⁶⁹.

В. Кравченко підтримував контакти з київською «Громадою». У 1900 р. був учасником нелегального з'їзду цієї організації.

Від 1905 р. В. Кравченко намагався залучати та привертати увагу знаних представників волинської інтелігенції до проблем національного руху, збільшувати контингент його національно свідомих представників. Про ефективність і цілеспрямованість дій В. Кравченка свідчить, зокрема, його

спілкування з інспектором другої чоловічої гімназії Житомира Петром Ящинським. Останній очевидно мав підстави зауважити: «Коли вас послухать, то й сам молодію, я бачу, що Україна неодмінно оживе тому, що [...] є такі живі та палкі люди»⁷⁰.

При цьому В. Кравченко наполегливо відстоював ідею автономії України: «потрібно нам, маленьким народностям, із яких складається Російська держава, самим влаштувати своє становище, а це можливо тільки тоді, коли за маленькими національностями визнають автономію, тобто право самим керувати та влаштувати свої місцеві закони [...], так як я українець і мене цікавить більш не тільки загальноросійські, а й місцеві потреби. Я український демократ, мене тягне більш до своєї хати, тобто до України і її знедоленого народу. Українська демократична партія домагається автономії України, а я цілком віддаюся цій ідеї»⁷¹.

Як бачимо, В. Кравченко належав до Української демократичної партії, яка об'єднувала у своїх лавах насамперед інтелігенцію. Це робило українських демократів соціально близькими до російської партії кадетів. «Я за переконанням належу до партії українських демократів, звідки до кадетів, тому що я впевнений, що така прогресивна партія як к. д. переслідує ідеал, котрий відповідає моїм поглядам, – зазначав він, – Автономія – це єдиний вихід [...] це бойовий лозунг нашої боротьби з тим «праворушними» (правими), котрі стверджують, що Росія єдина-неділима»⁷².

В. Кравченко був одним з ініціаторів заснування житомирської «Просвіти» (26 лютого 1907 р.) Від 1907 р. він стає членом «Товариства українських поступовців» і залишався у ньому формально до 1909 р., хоча за власним свідченням, він був «морально пов'язаним» із ТУПОМ до 1918 р.⁷³ Його дружина Олімпіада Михайлівна певний час очолювала житомирську «Просвіту» і була йому вірним помічником у діяльності, спрямованій на відродження національної свідомості і української культури.

У ніч на 18 лютого 1912 р. жандарми провели обшук в оселі Кравченків, щоб знайти компрометуючий матеріал, що дозволило б звинуватити Кравченків у т.зв. «мазепинстві». Під час обшуку, як зазначали жандарми, Василь Григорович розмовляв українською мовою, а Олімпіада Михайлівна дивувалася, чому в Росії німцям та євреям дозволено розмовляти своєю мовою, тільки українцям – ні⁷⁴. Знайдені наукові матеріали, особиста кореспонденція (де, між іншим, було листування з М. Грушевським та ін. діячами українського руху), як зазначав В. Кравченко, послуговували для російських націоналістів підставою звинуватити його в «українофільстві»⁷⁵.

В. Кравченко заручився підтримкою академіка О. Шахматова, який цінував його наукову працю. Відомий учений доклав зусиль, щоб врятувати його від кари. Проте губернська влада констатувала: «Ярко выраженное украинофильство этого чиновника особенно представляется вредным на Волыни, населенной малороссами, среди которых пропаганда сепаратизма в устах правительственного лица имеет особенную цену и может произвести впечатление на неустойчивую массу сельского населения»⁷⁶. Далі, за словами Волинської губернської адміністрації, «характеристика Кравченко [...] сводится к одному знаменателю – сепаратист, украинофил, враждебен русской государственности и на окраине России, населенной разноплеменным составом – положительно не терпимый»⁷⁷.

В. Кравченка висилають за межі Волині (до м. Ковров Володимирської губернії). З 1912 по 1914 рр. він не виявляв активної діяльності, ймовірно, чекав, коли спаде напруга, викликана його висилкою. В січні 1915 р. на квартирі у фабричного інспектора Василя Дейнеки-Моренцова відбулося зібрання найбільш діяльних членів українського руху на Волині. Серед них були подружжя Кравченків, службовці земської управи та особи, що були членами «Просвіти». На засіданні В. Кравченко підняв питання про необхідність українцям, подібно до поляків, розгорнути діяльність, спрямовану на розширення своїх національних прав. Однак ця пропозиція не зустріла підтримки⁷⁸.

Характеризуючи діяльність української інтелігенції на Волині, варто звернутися до її оцінок В. Липинським. Він зазначав, зокрема, що українська інтелігенція регіону, синтезуючи культурні надбання Сходу й Заходу, особливо Польщі, Литви, Росії, зберегла власні традиційні основи, свої етнопсихологічні особливості, ідеї й традиції⁷⁹. Це, зрештою, стало основним важелем її впливу на суспільні процеси.

Отже, від початку ХХ ст. на Волині українська інтелігенція стає на захист національних інтересів. Форми участі інтелігенції в українському русі змінювалися від простого гуртківства до участі в політичній діяльності партій та товариств, захисті українських національних інтересів в усіх сферах суспільного та економічного життя. Це сприяло швидкому розвитку українського руху на Волині і стало підґрунтям, на якому відбулося нове піднесення національного відродження у 1917 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. – Ін-т історії України НАН України. Відділ історії культури українського народу. – К., 1994.
2. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: Соціально-політичний портрет. – К., 1993.
3. Оксенчук І., Соловійов О. Культурно-просвітницька діяльність інтелігенції Волині (1900–1914 рр.) // Волинь у житті та творчості письменників: Зб. наук. праць. – Луцьк, 1999. – С. 69–71.
4. Лаврівський Б. Житомир перед першою світовою війною // Волинь. – Нью-Йорк. – 1951. – Ч. 1. – С. 6–8.
5. Лобода Т. Суспільно-політична та наукова діяльність В.Г. Кравченка (1862–1945): Дис... канд. іст. наук. – К., 1999.
6. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Київ, 2003.
7. Левицький В. Син про свого батька // Спогади про Модеста Левицького. – Вінніпег, 1967; Дорошенко Д. Лікар – гуманіст // Спогади про Модеста Левицького. – Вінніпег, 1967.
8. Дорошенко Д. Зперед тридцяти літ // З минулого: Збірник. – Том І. – Варшава, 1938. – С. 126–137.
9. Денисюк Б. Дмитро Маркович (1848–1920) // Острозькі просвітники ХVІ–ХХ ст. – Острого, 2000. – С. 258.
10. Оксенчук І., Соловійов О. Вказ. праця. – С. 70.
11. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. – Кн. 1. – К., 1994. – С. 60.

12. *Лаврівський Б.* Вказ. праця. – С. 6.
13. *Костриця М., Мокрицький Г.* Народознавець і «ворог народу» (В.Г. Кравченко) // Репресоване краєзнавство 20–30 рр. – Харків, 1991. – С. 86.
14. *Лаврівський Б.* Вказ. праця. – С. 7.
15. *Вольнь.* – 1901. – 24 янв.р.
16. *Лаврівський Б.* Вказ. праця. – С. 7.
17. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – Кн. 1. – С. 81.
18. *Дорошенко Д.* Мої спомини про Давнє – Минуле, 1901–1914 роки. – Вінніпег, Манитоба, 1949. – С. 130.
19. *Левицький В.* Вказ. праця. – С. 8.
20. *Дорошенко Д.* Лікар – гуманіст... – С. 30.
21. Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1346. – Арк. 17.
22. Там само. – Ф. 1598. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 5 зв-6.
23. *Дорошенко Д.* Лікар – гуманіст... – С. 35.
24. Там само. – С. 32.
25. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1346. – Арк. 170.
26. Там само. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 419. – Арк. 41 зв, 42.
27. Там само. – Спр. 413. – Арк. 39-39 зв.
28. Там само. – Спр. 361. – Арк. 72 зв.
29. *Маркович Д.* По степах та хуторах: Оповідання. Драма. Спогади. – К., 1991. – С. 17.
30. Там само.
31. ЦДІАК України. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 413. – Арк. 39.
32. *Денисюк Б.* Вказ. праця. – С. 258.
33. *Щеголев С.* Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – С. 300.
34. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1461. – Арк. 22 зв.
35. *Денисюк Б.* Вказ. праця. – С. 258.
36. *Гирич І.* В'ячеслав Липинський у довоєнний час (у світлі листування з культурними діячами України) // В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К. – Філадельфія, 1994. – С. 143.
37. Листування В'ячеслава Липинського. – Т. 1. – К., 2003. – С. 349.
38. *Дорошенко Д.* Мої спомини... – С. 114.
39. *Дорошенко Д.* Зперед тридцяти літ... – С. 126–137.
40. *Przegląd Krajowy.* – 1909. – 30 kwietnia.
41. *Дорошенко Д.* Мої спомини... – С. 115.
42. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1546. – Арк. 137.
43. *Дорошенко Д.* Лікар – гуманіст... – С. 34.
44. *Дорошенко Д.* Мої спомини... – С. 133.
45. *Чикаленко Є.* Вказ. Праця. – С. 290.
46. *Столярець М.* Слово про Городок: Спогади краєзнавця. – Рівне, 2002. – С. 11.
47. ЦДІАК України. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 3.
48. *Дорошенко Д.* Мої спомини... – С. 115.
49. Рада. – 1911. – 27 вересня.
50. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1346. – Арк. 55.
51. Там само. – Арк. 202.
52. Державний архів Житомирської області. – Ф. 560. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 4 зв.

53. Рада. – 1910. – 24 січня.
54. *Монастирецький Л.* Клим Поліщук – письменник щедрого таланту і трагічної долі // «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1996. – Т. 1. – С. 86.
55. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 3. – Спр. 175. – Арк. 19-19 зв.
56. Там само. – Спр. 124. – Арк. 8 зв.
57. *Чикаленко Є.* Вказ. праця. – С. 70.
58. ЦДІАК України. – Ф. 705. – Оп. 2. – Спр. 103. – Арк. 11.
59. *Костриця М., Мокрицький Г.* У просторі і часі: Видатні постаті Житомирщини. – Житомир, 1995. – С. 60.
60. *Костриця М., Мокрицький Г.* Народознавець і «ворог народу»... – С. 86–87.
61. *Михайлик О.Г., Кичій І.В.* Історія Луцька. – Львів, 1991. – С. 48.
62. *Непорожня Г.А.* Суспільно-політична діяльність учнів і учнівської молоді України 1900–1907 рр.: Дис... канд. іст. наук. – К, 2002. – С. 95.
63. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1461. – Арк. 67.
64. Там само. – Арк. 88–90.
65. *Костриця М., Мокрицький Г.* Народознавець і «ворог народу»... – С. 85.
66. *Чикаленко Є.* Вказ. праця. – С. 70.
67. ЦДІАК України. – Ф. 412. – Оп. 862. – Спр. 219. – Арк. 5.
68. *Костриця М., Мокрицький Г.* Народознавець і «ворог народу»... – С. 87.
69. *Лобода Т.* Вказ. праця. – С. 55.
70. ЦДІАК України. – Ф. 412. – Оп. 862. – Спр. 219. – Арк. 4.
71. Там само. – Арк. 16.
72. Там само.
73. *Лобода Т.* Вказ. праця. – С. 55.
74. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1461. – Арк. 8-8 зв.
75. *Костриця М., Мокрицький Г.* Народознавець і «ворог народу»... – С. 87.
76. ЦДІАК України. – Ф. 412. – Оп. 862. – Спр. 219. – Арк. 1-1 зв.
77. Там само. – Арк. 11.
78. Там само. – Ф. 1335. – Оп. 3. – Спр. 175. – Арк. 37 зв.
79. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – К. – Філадельфія, 1995. – С. 76.